

Тимошко Г. М.

ORCID 0000-0003-0996-6138

Доктор педагогічних наук, професор
кафедри педагогіки, управління,
адміністрування та соціальної роботи
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України
(Чернівці, Україна) E-mail: timoshko49@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

*Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним,
найдорожчим, що є в житті, – з дитиною. Від нас, від нашого
вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя,
здоров'я, розум, характер, її місце і роль у житті.*

В. Сухомлинський

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі підготовки до професійної діяльності в інклюзивному середовищі.

Методологія – соціально-економічні процеси, які мають місце у сучасному суспільстві, детермінують нові, вищі вимоги до професіоналізму фахівців. Відбувається реформування сучасної вищої освіти, обумовлене швидким рівнем розвитку суспільства, спрямоване, передусім, на вирішення головного питання – удосконалення професійної підготовки педагогів, здатних до вирішення освітніх проблем сучасного соціуму.

В умовах розвитку сучасної освітньої системи України, на жаль, немає науково обґрунтованих розрахунків про необхідні обсяги підготовки кадрів для освітньої інклюзії, адекватних запланованим трансформаціям. Вивчення практики показує, що навіть спеціальна галузь освіти достатньо не забезпечена спеціалістами, не говорячи про заклади загальної середньої освіти, які входять до системи допомоги дітям із особливими освітніми потребами. На сучасному етапі існує нагальна потреба підготовки фахівців з високим рівнем здатності до самовдосконалення і ефективної адаптації до професійної діяльності в умовах інклюзивного середовища.

У Законі України «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено вимоги до професійної компетентності вчителя. У Національній стратегії розвитку освіти України на 2012-2021 рр. наголошується, що сучасний ринок праці вимагає від випускника ЗВО не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності самостійно застосовувати їх у нестандартних, постійно змінюваних життєвих умовах, етапах переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян. Професійна компетентність педагога – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, способу мислення, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність педагога успішно здійснювати професійну діяльність.

Проблема дослідження актуальна, але недостатньо вивчена і потребує більш сутнісного аналізу поняття «комунікативна компетентність в умовах інклюзивної освіти» як важливої складової професійної компетентності майбутнього педагога, бажане кращого розкриття особливостей формування і розвитку комунікативної компетентності в умовах інклюзії, а також її структури та компонентів.

Наукова новизна. У процесі дослідження визначено, що на сучасному етапі розвитку суспільства важливого значення набуває проблема інклюзивної освіти. Практичне здійснення ідеї навчання дітей із особливостями психофізичного розвитку в інклюзивному освітньому середовищі, вимагає, у першу чергу, цілеспрямованої підготовки у закладах вищої освіти різнопрофільних спеціалістів: психологів, соціальних педагогів, асистентів-учителів, тобто реконструкцію системи підготовки кадрів з урахуванням парадигм нової філософії спеціальної освіти.

Висновки. Проблемою ефективною трансформації економічного, політичного, світоглядного, ціннісного буття українського суспільства початку XXI століття став

розвиток інклюзивної освіти, переосмислення усіх форм, методів та технологій, формування ключових життєвих компетентностей в дітей із особливими потребами.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутні педагоги, професійна підготовка, інклюзивна освіта, інклюзивне середовище.

Постановка проблеми. Проблема розвитку комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі підготовки до професійної діяльності в інклюзивному середовищі є актуальною в сучасну історичну добу. Вчитель здійснює навчання і виховання всіх дітей, використовуючи принцип індивідуально-диференційованого підходу. Таким чином забезпечується соціалізація дітей та їх розвиток. Право дітей з особливими потребами на рівний доступ до якісної освіти закріплене Конституцією України, Законами України: «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про охорону дитинства» та в міжнародних документах з питань прав інвалідів, зокрема Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні». У документах висуваються завдання щодо створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації дітей з особливими потребами особливо в закладах освіти.

Професійна компетентність виступає основою орієнтації особистості педагога на невинне професійне зростання, на самоактуалізацію і творчий розвиток, дає можливість зосереджуватися не на процесі навчання, а на його результатах. В свою чергу, компетентності вчителя означають його здатність до активної, творчої і ефективної педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання готовності майбутнього педагога до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти досліджувалось зарубіжними та вітчизняними вченими: Т. Лорманом, Д. Демплер, Д. Харві, Н. Буковцоваю, І. Хафізулловою, О. Воробійовою, А. Колупасвою, К. Волковою, О. Мартинчук, В. Засенком, Н. Назаровою, та ін.

Натомість, проблема інклюзивного навчання та виховання дітей з особливими потребами в закладах освіти стала предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних психологів та педагогів, серед яких В. Синьов, В. Бондар, Д. Шульженко, К. Островська, Л. Дробот, В. Засенко, Т. Ілляшенко, А. Колупасва, Т. Скрипник, Н. Стадненко, Н. Софій, О. Таранченко. Компетентність педагогів, які працюють з дітьми із психофізіологічними порушеннями вивчали такі вчені як: М. Малофєєв, Н. Назарова, С. Миронова та ін.

Інклюзивна освіта в Україні передбачає покращення освітнього процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, яке потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених, комунікативно компетентних молодих фахівців, які спроможні до прояву професіоналізму в умовах інклюзивного середовища.

Результати дослідження. Сучасна наука визначає якість інклюзивної освіти як комплекс соціальних норм і вимог до особистості, особливого освітнього середовища й спеціальної системи освіти. Якість освіти є категорією, яка за своєю суттю відображає різні аспекти освітнього процесу: філософські, соціальні, політичні, демографічні, економічні, комунікативні. Саме тому проблема формування комунікативної компетентності педагогів, які прогнозують свою професійну діяльність в інклюзивному середовищі є частиною багатовекторного процесу підготовки майбутніх фахівців та важливою складовою освітньої політики.

Інклюзивна освіта є однією з тих концепцій, яка вимагає зміни усталених уявлень, що формувалися протягом багатьох десятиліть в усіх учасників системи освіти. Варто зауважити, що інклюзивна освіта не буде побудована швидко, це життєво необхідні довгострокові проекти, які передбачають, насамперед, формування професійно-особистісної готовності усіх учасників освітнього процесу, і зокрема вчителів закладів загальної середньої освіти до роботи в інклюзивному середовищі. В аналітичному звіті про результати комплексного дослідження проблем інклюзивної освіти в Україні зазначено, що:

1. Сучасний стан підготовки фахівців в Україні для роботи в інклюзивному освітньому середовищі не задовольняє суспільних потреб.

2. Якість інклюзивної освіти, незважаючи на самовіддану працю вчителів та вихователів, бажає кращого, оскільки навіть пілотним школам бракує фахівців (психологів, дефектологів, логопедів), здебільшого немає асистентів, перевантажені шкільні психологи.

3. Існує методологічна та психологічна невідповідність педагогічних працівників, керівників, учителів (як у початковій школі, так і учителів-предметників) до навчання дітей, які мають певні обмеження у розвитку.

4. Невмотивованість педагогів до впровадження інклюзивного середовища в систему шкільної освіти.

5. Непідготовленість батьківської громадськості до інклюзивного навчання дітей в умовах шкільної освіти.

Ці завдання мають стати дороговказами до педагогічної взаємодії усіх учасників освітнього процесу у навчанні дітей із особливими потребами.

Вітчизняні вчені вважають, що логіка формування сучасної парадигми педагогіки та освіти має бути сконцентрована в напрямі таких понять як «свобода», «гуманізм», «дитиноцентризм», «особистісна орієнтованість», «суб'єкт-суб'єктний підхід», «емпатія», «діалогічність», «співробітництво», «педагогічна взаємодія», «толерантність» тощо, які є поняттями комунікативної сфери. Ці категорії стали методологічними принципами різних педагогічних концепцій, підходів, теорій.

Виникає потреба у дослідженні та введенні в науковий обіг понять із детальним тлумаченням їх методологічних та науково-педагогічних базисів. Одним із таких понять, яке нині зайняло чільне місце, є *комунікативна компетентність* педагога як інтегральне поняття, яке здатне поєднувати в собі лінгвістичний, психологічний та педагогічний зміст.

У 70-х роках ХХ століття психологічні дослідження спілкування в співвідношенні з суміжними науками – лінгвістикою, семіотикою і теорією інформації, педагогікою і естетикою висвітили позитивний вплив спілкування у процесі виховання, формування і розвитку особистості. У психолого-педагогічній літературі [6] розглядається питання про те, що педагогічне спілкування є специфічною формою, що має свої особливості.

На початку ХХІ століття у педагогічну термінологію введено *компетентнісний підхід* до оцінки результатів освіти, де серед ключових виділяється комунікативна.

В сучасному науково-педагогічному обігу вживаються два терміни «*компетентність*» і «*компетенція*». У довідковій літературі «компетенція» (лат. *competentia* від *comperio* досягати, відповідати, підходити) визначається як обсяг повноважень згідно із законом, статутом чи іншими актами конкретного органу чи посадової особи; обсяг питань, згідно з якими особу наділено повноваженнями.

В «Енциклопедії освіти» [2] компетенції трактуються як відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки студента, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в сфері інклюзії. Результатом набуття компетенції є компетентність, яка на відміну від компетенції передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності.

На думку А. Хуторського, поняття «компетенція» й «компетентність» синонімічні, тому компетенція – сукупність знань, умінь, навичок і способів діяльності, які задаються для визначення кола предметів та процесів, які необхідні для якісної продуктивної діяльності, а компетентність – це здатність володіння компетенцією [10].

У словнику іншомовних слів «*компетентність*» (властивість відповідно до значення «компетентний») – це володіння компетенцією; правом, керуючись знаннями чи повноваженнями, робити чи вирішувати будь-що, висловлювати судження про будь-що; достатня обізнаність зі знаннями в певній галузі [4].

На прикладі інклюзивної компетентності бачимо, що педагог повинен знати, що діти з особливими потребами особливо чутливі до ставлення оточуючих відносно них. Вони реагують на будь-які зміни їх поведінки; таких дітей легко образити, викликати у них невдоволення чи будь-яку негативну реакцію; у деяких дітей при перевтомленні може виникати рухове занепокоєння. Саме тому педагоги прагнуть до створення єдиного освітнього простору, пристосованого до різних потреб усіх дітей, як звичайних, так і з відхиленнями у здоров'ї, із врахуванням специфіки адаптації кожного з них до існуючих умов. Наявність знань про особливості розвитку обох категорій дітей дозволяє вести їх різними освітніми маршрутами, але у той же час навчати й організовувати творчий процес у єдиному освітньому середовищі. Компетентність в області інклюзивної освіти передбачає наявність у педагога здатності професійно комунікувати з такою категорією дітей.

Таким чином, на основі аналізу підходів учених до трактування понять «комунікативна компетентність» та «комунікативна компетентність в інклюзивному середовищі», визначено ключову дефініцію дослідження: *комунікативна компетентність педагога* – це інтегративне особистісне утворення, яке розглядається як результат сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей (доброзичливість, тактовність, емпатійність, об'єктивність, толерантність, організованість, ініціативність тощо) майбутнього педагога, котрі дозволяють встановлювати психологічний контакт із студентами, колегами; логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію; керувати процесом спілкування та організовувати педагогічно доцільну взаємодію в інклюзивному середовищі; виховувати гармонійно розвинену особистість, творчо вирішувати будь-які педагогічні завдання, що виникають у освітньому процесі.

В умовах розвитку сучасної освітньої системи України, на жаль, немає науково обґрунтованих розрахунків про необхідні обсяги підготовки кадрів, особливо керівних, для освітньої інклюзії, адекватних запланованим трансформаціям. Вивчення практики показує, що навіть спеціальна галузь освіти достатньо не забезпечена спеціалістами, не говорячи про керівників ЗЗСО, які покликані забезпечити до систему допомоги дітям із особливими освітніми потребами. В свою чергу, всі учасники освітнього процесу мають бути свідомі того, що комунікативна компетентність забезпечує: 1) вдосконалення умінь і здібностей спілкування в навчально-науковій, соціально-побутовій, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах спілкування; 2) оволодіння формами мовленнєвого спілкування в процесі різних видів діяльності; 3) розвиток умінь й здібностей роботи з навчальним науковим текстом, іншими джерелами інформації; 4) вдосконалення умінь інтерпретації інформації.

Для того, щоб успішно здійснювати освітній процес в сучасних умовах, вирішувати професійні та життєві питання, суб'єктам навчання та виховання у сучасній школі необхідно бути готовими до ефективної професійної діяльності в інклюзивному середовищі.

У Концепції НУШ зазначено, що школа має ініціювати нове, відношення родини до побудови освітньо-професійної траєкторії дитини, яке допомагатиме батькам здобувати спеціальні знання щодо розвитку дитини, ефективних способів виховання у неї сильних сторін характеру і чеснот залежно від її

індивідуальних особливостей. Діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями та батьками змінить односторонню авторитарну комунікацію «вчитель» – «учень» [6].

Особливо це важливо для роботи в умовах інклюзивного середовища.

Система підготовки психолого-педагогічних кадрів до роботи з дітьми із особливими освітніми потребами на нинішньому етапі реформується з урахуванням прогресивних світових тенденцій і характеризується інноваційною стратегією: від інституціалізації до інклюзії. Інноваційна методологія такого реформування заснована на принципах дитиноцентризму, що передбачає виявлення задатків кожної особистості з проблемами в розвитку, створення умов для їх успішного розвитку та самореалізації в житті. У зв'язку із загальним збільшенням інновацій у галузі освіти, зростають вимоги до загальнокультурного і професійного рівня підготовки педагогів, які будуть працювати в умовах інклюзивного освітнього середовища. Тому характерними рисами сучасної інклюзивної освіти є необхідність удосконалення у вищих навчальних закладах навчальних програм та методик викладання, тобто повномасштабної підготовки спеціальних педагогічних фахівців до роботи в умовах інклюзії. У контексті нашого подальшого дослідження важливим є вивчення питань щодо теоретико-методичного стану підготовки педагогів різних профілів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища.

На наше переконання, комунікативна компетентність майбутнього педагога в умовах шкільного інклюзивного середовища має позиціонуватися: мистецтвом педагогічної діяльності; культурою ділового спілкування; тайм-менеджментом педагога; здоровим способом життя педагога; культурою організації робочого місця; організацією ведення планування; емпатією педагога і т. п.

Висновки. Таким чином, якісна вища освіта, помножена на генетичну розумність, поміркованість, мудрість, любов до дітей, мотивацію до педагогічної діяльності, емпатію – створюють ситуацію успіху для розвитку комунікативної компетентності педагога сучасної школи, який у творчій співпраці із педагогічним колективом та батьківською громадськістю успішно формує шкільне інклюзивне середовище. Педагог сучасного закладу освіти усвідомлює оптимістичний підхід до дійсності, є стійким у стресових ситуаціях, активізується в умовах кризи, залишається для учня і колективу важливим суб'єктом їх соціалізації з характерною для нього комунікативною компетентністю.

References

1. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
Ziazun I. A. (2008). Pedagogichna maisternist [Pedagogical skills]: pidruchnyk. Kyiv: SPD Bohdanova A. M.
2. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
Kremen V. H. (2008). Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yurinkom Inter.
3. Кальченко Л. В. Формування інклюзивної компетентності викладачів як чинник розвитку соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами. *Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: Тези доповідей ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2016. С. 89–97.*
Kalchenko L. V. (2016). Formuvannya inkliuzyvnoi kompetentnosti vykladachiv yak chynnyk rozvytku sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddiu z osoblyvymy potrebamy [Formation of inclusive competence of teachers as a factor of development of social and pedagogical work with youth with special needs]. *Sotsialno-pedahohichna robota v zakladakh osvity inkliuzyvnoi oriientatsii: Tezy dopovidei IKh Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi instytut sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina».
4. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика: *монографія*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.
Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky pedahohiv u zarubizhnykh krainakh: teoriia ta praktyka [Competent approach to teacher training in foreign countries: theory and practice]: *monografiia [monograph]*. Kirovohrad: Imeks-LTD, 2014.
5. Концепція розвитку інклюзивної освіти: Наказ МОН України від 01.10.2010 № 912 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (дата звернення 02.02.2019)
6. *Концепція НУШ*. URL: <https://www.pedrada.com.ua>.
Kontseptsiia NUSH [Nush concept]. Retrieved from: <https://www.pedrada.com.ua>.
7. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. Київ: НПУ, 2003. 267 с.
Moroz O.H. (2003). Pedahohika i psykhologhiia vyshchoi shkoly [Pedagogy and psychology of high school]: navch. posib. Kyiv: NPU
8. Софій Н. Організаційно-педагогічні умови інтегрованого супроводу учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному навчальному закладі: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.03 / НАПН України Інститут спеціальної педагогіки. Київ, 2017. 211 с.
Sofii N. (2017). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy intehrovanoho suprovodu uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v inkliuzyvnomu navchalnomu zakladi [Organizational and pedagogical conditions of integrated support for students with special educational needs in an inclusive educational institution]: dys. kand. ped. nauk: spets. 13.00.03 / NAPN Ukrainy Instytut spetsialnoi pedahohiky. Kyiv.
9. Хоружа Л. Л. Компетентнісний підхід в освіті: ретроспективний погляд на розвиток ідей. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2007. № 7. С. 178–184.

- Khoruzha L. L. (2007). Kompetentnisnyi pidkhd v osviti: retrospektyvnyi pohliad na rozvytok idei [Competent Approach in Education: A Retrospective Look at the Development of an Idea]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka [Teacher education: theory and practice]*.
10. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты: доклад на отделении философии образования и теоретической педагогики РАО 23 апреля 2002 г. *Интернет-журнал «Эйдос»*. URL: <http://www.eidos.ru/news/compet>.
- Khutorskoi A. V. (2002). Kliuchevye kompetentsyy y obrazovatelnye standarty [Key competencies and educational standards]: *doklad na otdelenyy fylosofyy obrazovaniya y teortycheskoi pedahohyke RAO*. Ynternet-zhurnal «Eydos». Retrieved from: <http://www.eidos.ru/news/compet>.

Tymoshko G.

ORCID 0000-0003-0996-6138

Doctor of Pedagogical Sciences Professor,
Professor of the Department of Pedagogy,
Management, Administration and Social Work,
State Institution of Higher Education
«University of education management» of NAPS of Ukraine
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: timoshko49@gmail.com

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF PREPARING FOR PROFESSIONAL WORK IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT

The article aims to reveal theoretical aspects of forming communicative competence of future teachers in the process of preparing for professional work in an inclusive environment.

Methodology of socio – economic processes that take place in modern society, determine new, higher demands on the professionalism of specialists. The reform of modern higher education takes place, due to the rapid development of the society aimed primarily at solving the main issue – improving the training of teachers, capable of solving the educational problems of modern society.

In Ukraine, unfortunately, the reason scientifically based calculations of the necessary volumes of training for educational inclusion, adequate planned transformations. The study shows that even special education are not provided with enough specialists, not to mention the institutions of General secondary education, which are included in the system of care for children with special educational needs. At present stage there is an urgent need to train specialists with a high level of ability to self-improvement and effective adaptation to professional activities in an inclusive environment. In the Law of Ukraine «On higher education», National doctrine of education development of Ukraine in XXI century the requirements for professional competence of teachers. The National strategy for the development of education of Ukraine for 2012-2021 it is noted that the modern labour market requires from the graduate of institutions of higher education not only deep theoretical know ledge and ability to apply the min non-standard, constantly changing living conditions, the transition from know ledge society to the society vitally competent citizens. Professional competence of a teacher is a dynamic combination of know ledge, abilities and practical skills, professional, philosophical and civic qualities, way of thinking, moral and ethical values, which determines the ability of the teacher to success fully, carry out professional activities.

There search problem is relevant, but in sufficiently studied and requires a more substantive analysis of the concept "communicative competence in inclusive education" as an important component of professional competence of a future teacher, wants better disclosure of peculiarities of formation and development to of communicative competence in terms of inclusion, and its structure and components.

Scientific novelty. In that search process, determined that at the present stage of development of society is important to the issue of inclusive education. The practical realisation of education of children with special needs in an inclusive educational environment requires, first and foremost, targeted training in higher education institutions of different profiles of professionals: psychologists, social pedagogues, assistant teachers, that is, there construction of the training system taking into account new paradigms of philosophy of special education.

Conclusions. The problem of effective transformation of the economic, political, ideological, value of existence of the Ukrainian society in the early twenty-first century was the development of inclusive education, redefining gall of the forms, methods and technologies, the formation of key life competencies in children with special needs.

Keywords: *communicative competence, future teachers training, inclusive education, inclusive environment.*

Стаття надійшла до редакції: 28.01.2020

Рецензент: З. Рябова – доктор педагогічних наук, професор завідувач кафедри менеджменту освіти та права ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України